

## Szarmata viseletrekonstrukciók a Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításán

Kulcsár Valéria (1958) régész, az aszódi Petőfi Múzeum munkatársa.

Istvánovits Eszter (1958) régész, a nyíregyházi Jósza András Múzeum munkatársa.

### A viseletrekonstrukció forrásai

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria



Nagy Géza Kárpát-medencei szarmata viseletrekonstrukciója a Traianus-oszlopon szereplő ábrázolás alapján

Az embereket régóta foglalkoztatja a szokatlan, a nem mindennapi, az egzotikus. Ennek az érdeklődésnek egyik aspektusa lehet az időben vagy térben távoli népek viselete. A Magyar Nemzeti Múzeum 2002-ben elkészült, *Kelet és Nyugat peremén* című állandó kiállítására a római kori barbárok bemutatásához egy piaci jelenetet terveztünk.<sup>1</sup> Két barbár nő és két barbár férfi viseletét készítettük el. Az alábbiakban e munka tanulságaiból kiindulva adunk rövid áttekintést a Kárpát-medencei szarmata viseletről.

Abban a történelmi helyzetben, amikor a rómaiak a Kr. u. I. században a Dunántúlból Pannonia néven új provinciát hoztak létre, a mai Magyarország keleti területein is új hódítók jelentek meg. Ekkor költözött be keletről, az eurázsiai sztyeppeövezetből az ott élő iráni szarmata törzsszövetség legnyugatibb népessége, a jazigok, akiket a későbbiekben további néphullámok követtek. A jazigok az eredetileg a dákok katonai fennhatósága alatt lévő Duna–Tisza közét szállták meg, majd Traianus győzedelmes dák háborúi nyomán, a 2. század elején kiterjesztették uralmukat a dákok tiszántúli birtokaira is. A római-görög források már kezdettől fogva előszeretettel említik a Kárpát-medencei iráni szarmatákat a germán kvádokkal együtt, akik a mai

Nyugat-Szlovákia területéről az Ipoly völgyébe, majd a Duna-kanyarba le-húzódva a szarmaták közvetlen szomszédaivá és fegyvertársaivá váltak. A másik germán törzs – a vandálok – a mai Lengyelország területéről, a markomann háborúk (168–180) idején vagy azt követően húzódott le a Felső-Tisza vidékre.

A Kárpát-medencei szarmata viselet legkorábbi felvázolása Nagy Géza nevéhez fűződik.<sup>2</sup> Az ő rekonstrukcióinak elkészítésekor egyrészt ábrázolásokra (Traianus-oszlop), másrészt írott forrásokra (főként Tacitus leírására) támaszkodott.

Az elmúlt száz esztendő alatt elképzelésünk a Kárpát-medencei szarmata viseletről részben megváltozott,

részben tágult. A Nagy Géza által használt források köre az újabb régészeti feltárások anyagával jócskán kibővült. Figyelembe vehetjük továbbá a sztyeppei összehasonlítható anyagot (mind a régészeti leleteket, mind az ott előforduló ábrázolásokat). Elsősorban a régészeti leleteknek köszönhetően alakult ki elképzelésünk a női viseletről, amely korábban teljesen hiányzott, mivel a római (és a sztyeppei) ábrázolásokon a barbár női ruhák sematikusak, a források pedig hallgatnak az asszonynepről. A további kutatások számára a szkíta művészet elemzése nyújthat némi támpontot, hiszen a



Szarmata fogoly a szkítákéhoz hasonló kaftánban a Verhivnyában talált római érmen

szarmaták a szkíták leszármazottai, s így a viseletben is kimutathatók rokon vonások. Legáltalában erre utal a ránk maradt férfifigurák összehasonlító vizsgálata: Az ukrainai Verhivnya lelőhelyen előkerült aranypénzen látható előkelő szarmata fogoly kaftánjának széle például ugyanolyan négy csücskös, cakkos szabású, mint a legtöbb szkíta harcosé.

A kutatás jelenlegi helyzetét nemrégiben megjelent tanulmányunkban részleteztük,<sup>3</sup> így erre itt nem térünk ki. Az alábbiakban elsősorban a Nemzeti Múzeum kiállítására elkészített viseletrekonstrukciókat mutatjuk be.

### A SZARMATA NŐ

A kiállításon bemutatott barbár piaci jelenet – szarmaták és germánok kínálják áruikat és vásárolnak egy római kereskedőtől valahol egy határmenti piachelyen – legdíszesebb viselete a szarmata nőé. Elkészítéséhez el kellett döntenünk, hogy milyen típusú és milyen színű textilt alkalmazunk. A legalkalmasabb kiindulópontnak a G. T. Kovpanyenko által publikált Szokolova Mogila kurgánjának leletegyüttese kínálkozott.<sup>4</sup>

Az Ukrajnában, a Dél-Bugnál feltárt gazdag papnő sírjában sötétkék, illetve bíborszínű textilmaradványokat tártak föl. Az aranszállal hímzett, illetve aranyfíttelrel kivarrt viseleti részek egyúttal a ruha szabásáról is árulkodtak. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy az ukrán és orosz kutatás is a Szokolova Mogila-i viseletrekonstrukciót tartja a leginkább mérvadónak.)



Női viseletrekonstrukció a Szokolova Mogila-i sír alapján

A Kárpát-medence szarmata lakosságának régészeti anyaga a sztyeppeihez képest gyökeresen megváltozott. Ezeket a változásokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül, egyúttal számolnunk kell azzal is, hogy a szarmaták meglehetősen hosszú ideig – az 1. századtól<sup>5</sup> az 5. századig – a Kárpát-medence keleti felének lakói voltak. Minthogy ilyen hosszú idő alatt – és erre a leletanyag változása is utal – a viselet némi változáson esik át, el kellett döntenünk, hogy a piacot melyik korszakban, hol és milyen évszakban képzeljük el. A 2. század



Íráni nehézfegyverzetű harcosok az orlali lemeztől

végére – 3. század elejére azért esett a választásunk, mivel ennek az időszaknak viszonylag jól keltezhető és nagyobb mennyiségű leletanyaga állt rendelkezésünkre.<sup>6</sup> A feltárások tanúsága szerint a korszak szarmata női viseletére rendszerint egy fibula a jellemző. (Aligha véletlen, hogy már a Szokolova Mogila-i lelet esetében is ez a helyzet.) Gyakoriak a zománcos római darabok vagy az ún. szarmata típusú számszerij fibulák.

Érdeemes szót ejtenünk itt arról, hogy a fibulák használatával kapcsolatban vannak még megválaszolatlan kérdések. Előfordul ugyanis, hogy a fibula rugójának korróziója felvarró szálat konzervált. Más esetben a fibula tujére felhúzott gyöngyök valószínűsítik, hogy e tárgyakat nem – vagy legalábbis nem mindig – használták funkciójuknak megfelelően. Bár ilyen eseteket – amikor a ruhakapcsoló tüvel nem összetűzték a ruhát, hanem felvarrták rá – egyelőre csak későbbi temetkezéseknél sikerült megfigyelnünk, nem zárhatjuk ki, hogy ez már a 2–3. században is így volt. Jellemző módon a csat – illetve nőknél az övkarika – a Kárpát-medencében a szarmatáknál tűnik föl legkorábban, s kezdi el kiszorítani a fibulát.

A keleti viselet egyik fő jellegzetessége a ruhára fölvarrt nagy számú aranyfíttel. A hazai leletanyagban hasonló szerepet töltöttek be a gyöngyök. Nyakláncként, karkötőként egyaránt viselték. Ennél azonban sokkal jellegzetesebb, hogy a feltárt temetkezésekben gyakran több száz gyöngyöt találunk a boka tájékán, ami a ruha szegélyének vagy a nadrágnak, esetleg a puha csizma szárának többsoros gyöngyhímzésére utal, és kifejezetten a szarmata női viselet sajátosságaként értékelhető. Ugyancsak szarmata jellegzetesség a sírokban a derék, illetve comb táján talált gyöngyök sora, amely alapján széles, gyöngyözött textilövet rekonstruálhatunk. Ezt az övet rendszerint egy ezüst- vagy bronz-, de olykor ezüstbetétes vaskarika fogta össze.

A viseletet kiegészítik a hurkos-kampós záródású fülbevalók, az ezüsttorques, a karperecek és az ugyancsak gyöngyökkel díszített tarsoly.

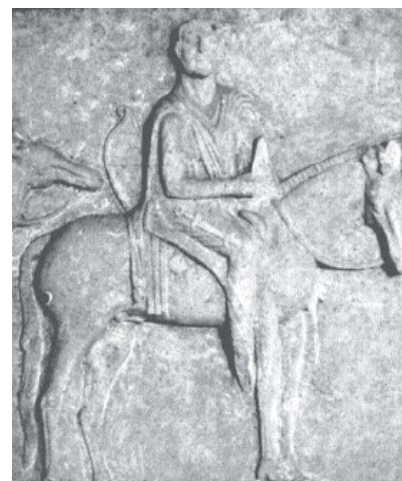


## A SZARMATA FÉRFI

Az ábrázolásokról sokkal jobban ismerjük a férfiak külsejét, mint a nőkéét. A Traianus-oszlop rómaiak és szarmaták harcait bemutató jelenetei (ezek nagy része sajnos meglehetősen sematikus adja vissza a római mester barbárok-ról kialakított elképzelését), Kercsben, a Bosporusi Királyság valamikor Pantikapaionként ismert fővárosában talált sírsztéléken szereplő harcosok, a szarmata sírkamrák freskóinak alakjai sok-sok információt nyújtanak arról, hogy milyen volt a szarmata harcos páncélzata, fegyvere, miként ülte meg a lovat, tartotta a lándzsát. Az utóbbi években több dél-oroszországi lelőhelyen, így az Alsó-Volga vidékén lévő Koszvikában került elő olyan ezüstedény, amelynek díszítése szarmata férfiak harcát illetve vadászatát jeleníti meg. Az egyik leghíresebb ábrázolás a Szamarkand környékéről, Orlatból származó csontlemezekon szerepel: a művészi módon vésett harci jelenet iráni (valószínűleg szarmata) nehézfegyverzetű (római nevén *catafractarius*), páncélos lovagok felszerelését adja vissza rendkívül pontosan és élethűen, láthatók a jellegzetes hosszú kardok és lándzsák, s a híres szarmata sárkányos zászló.

Témánk szempontjából sajátos ellentmondás, hogy míg a férfiakra vonatkozó történeti képi anyag jóval gazdagabb, mint a nők esetében, ugyanakkor a férfisírok leletanyaga

jóval szerényebb. A férfi viselet rekonstrukciója során is támaszkodhatunk a rokon szkíták öltözködésére, hiszen számos szkíta megrendelésre dolgozó görög ötvös választott az arany és ezüst tárgyak díszítéséhez a szkíták életéből vett „zsánerképeket” (harci jelenetek, egy ló betörésének fázisai, mitológiai jelenetek stb.).



Szarmata harcos egy bosporusi sírsztélén

A ruha alapszínét ez esetben is keleti párhuzam alapján választottuk ki: az ukrainai Porogiban előkerült fejedelmi (talán királyi) temetkezés pirosra festett bőrkabátját (helyesebben annak maradványait) vettük alapul.

A szarmata férfi lábbelijén hordott csatos szíj megoldását mind a magyarországi régészeti leletekből, mind ábrázolásokról ismerjük, és nemcsak a szarmaták, hanem más iráni népek (szkíták, perzsák) esetében is előfordul.

1 Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria, „Római kori barbárok (Kr. születése körül – 5. század első harmada)”: Kovács Tibor–Ga-

## JEGYZETEK

- ram Éva (szerk.), *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője. Kr. e. 400 000 – Kr. u. 804.* Budapest, 2002. 105–113.
- 2 Nagy Géza, *A magyar viselet története*, Rajzolta és festette Nemes Mihály, Budapest, 1900.
- 3 Eszter Istvánovits–Valéria Kulcsár, „Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior”: *Múzeumi Füzetek (Aszód)* 51. – *JAMK* 47. (2001) 139–169.
- 4 G. T. Kovpanyenko, *Szarmatszkoje pogrebenyije I v. n. e. na Juznom Buge*, Kijev, 1986.

5 Ha a történeti forásokból indulunk ki, akkor már a század elejétől, de a régészeti anyag csak az I. század végétől mutatható ki.

6 Egyúttal nem áll messze ez az időszak a sztyeppe kiindulópontként kiválasztott Szokolova Mogila korától, az ott feltárt temetkezést ugyanis az I. századra keltezték.

Hendzsel Ilona (1976)  
textiltervező iparművész.

Óvári Andrea (1974)  
textiltervező iparművész.

## A SZARMATA NŐ

A szarmata nő viseletének megtervezésekor az említett Szokolova Mogila-i gazdag papnő sírjában megmaradt textilmaradványokból indultunk ki. A fennmaradt keleti leletanyagok túlnyomó része különböző vastagságú selyem, amelyhez akkoriban kereskedelem útján már a szarmaták is hozzájuthattak, és amely a gazdagságot, a nőiességet reprezentálja.

## A viselet elkészítése

Hendzsel Ilona – Óvári Andrea

Selyem és selyem között is van különbség. Mi egy rusztikusabb felületű, kézzel szőtt vadselymet választottunk a szarmata nő viseletéhez. A vadselyem rusztikussága miatt a mindennapi viseletre is alkalmas, ez fontos szempont volt az anyagválasztásban, hiszen egy piaci jelenet-hez terveztük ezt a figurát.

A rekonstrukcióhoz két különböző minőségű vadselymet használtunk. A szarmata nő ruhája finomabb, vékonyabb



Szarmata nő a Magyar Nemzeti Múzeum  
állandó régészeti kiállításán  
(Dabasi András felvétele)

selyemszövet, míg a köpeny kevésbé sűrű szövésű. Mindkét anyag szerkezete hamis ripsz, ami azt jelenti, hogy a vászonkötésű textilnél a vetülékfonal sokkal vastagabb, mint a lánca.

A ruha egyszerű, minimál szabású. Ez azzal magyarázható, hogy az anyagokat kézzel szőtték, ami nagyon időigényes munka volt, ezért a szabásnál igyekeztek a legkisebb anyagvesztéssel dolgozni. A ruha hosszú, bokáig érő, nyakkivágása kerek, ujja lefelé szűkül. A nyakkivágás eldolgolására nem volt adatunk, nem tudtuk, eredetileg milyen varrástechnikával oldották meg. Mi a ma is használatos stircelést használtuk,

szem előtt tartva azt a nem elhanyagolható tény, hogy ennek a ruhának viszonylag nagy súlyt kell elbírnia, hiszen az aljára sok gyöngy került. A ruha minden idomrészét kézzel szegtük el és kívülről nem látható öltésekkel varrtuk össze az egyes elemeket. A ruha nyakkivágására egy 15 centiméteres hasíték került, ami egyrészt a könnyű le- és fölvételt biztosítja, másrészt az említett rugós emailos fibulának itt lehetett helye a ruhán. Ez a fibula tarthatta össze a női ruha nyakkivágását.

A ruha ujjának és szoknyarészének aljára gyöngyökkel díszített hímzésmintát terveztünk, melyek alapjául sírleletek szolgáltak. A sírokban talált nagy mennyiségű gyöngy, melynek nagy részét a comb, az alsó lábszár és a boka környékén találták, a viselet dús díszítettségére utal. Ezek alapján egyértelmű, hogy a Kárpát-medencei szarmata nők előszeretettel díszítették a ruhák szegélyét széles gyöngyhímzéssel. Pontosán nem tisztáztam azonban, hogy a gyöngyök hol és hogyan helyezkedtek el. Elképzelhető, hogy egy kötényszerű ruhadarabra voltak felvarrva, de talán a nadrágok bokarészét is sűrűn díszítették. Mi végül az alsóruha elejének aljára terveztünk egy 25 x 35 centiméteres, gyönggyel díszített mintát.

A ruha szintén ékes darabja a bőrtarsollyal, csüngőkkel és óriásgyöngyökkel díszített öv. Ezek a gyöngyök főként üvegből és féldrágakövekből (kalcedon és karneol) készültek, színük igen változatos és élénk.

A ruhát nemcsak gyöngyökkel, hanem hímzéssel is gazdagítottuk. Az alapul vett Szokolova Mogila-i textilmaradványokon aranszállal kivarrt mintát találtak. Mi az aranszállat vékony gyapjúszállal helyettesítettük. A hímzéshez használt gyapjúszállat különböző növényi festékekkel festettük meg; így az aransárga színt a sáfránnyal való festés eredményezte, kéket a festómályvából, narancsot a festőbuzérból, míg zöldet a sárga és kék keveréséből kaptunk.

A ruhára egy bővebb köpeny került, de az láttatni engedte az alsóruha gazdag díszítését. A köpeny elől nyitott és bővebb fazonú, mint az alsóruha. Az ujja bő és könyékig ér, alóla a ruha szűkebb ujja kilátszik. Mind az ujja alját, mind pedig az elejét többszínű hímzéssel díszítettük. A köpeny érdekessége, hogy oldalvarrásainál gyöngyhímzés található.

A viseletrekonstrukciók legizgalmasabb része a ruhák korabeli színének előállításának megfestése, illetve az erre irányuló kísérletek.

A Szokolova Mogila-i sírból előkerült textilmaradványokat vettük alapul az általunk elkészített ruhadarabok színének előállításánál, így a köpenyt indigókékre, a ruhát pedig törökvörösre akartuk festeni. Az indigófestésben segítségünkre volt Skorutyák János bácsalmási kékfestő mester, aki hagyományos indigótechnikával festi a kékfestő vásznakat. Az indigófestést általában növényi eredetű anyagok festésére használták, de a selyem festésénél is előfordult. A hideg indigócsávás festést már régóta művelik Magyarországon is. Elengedhetetlen feltételei az indigókonzentratum mellett a speciális földbe ázott festőmedencék, amelyekbe nagy fakadakat süllyesztettek, s ezekben erjesztették a festékoldatot. A kelmét a festés előtt minden esetben kifőzték, nedvesen a festőkádak fölött függő ráfokra akasztották és a festőlebe engedték. Fél óra állás után felhúzták és a sárgászöld színű anyag fokozatosan változott zöldre, majd kékre, miután az indigó a levegőn oxidálódott. Ilyen módon festettük a mi selyemanyagunkat is.

Az alsóruhát eredetileg élénk törökvörösre terveztük. A vörös festésénél felmerült a festőbuzér, mint lehetőség, amellyel vöröses színt lehet nyerni. Kísérletképpen megpróbáltuk a buzérral való festést úgy végrehajtani, ahogy azt valaha csinálhatták. A Kertészeti Egyetem kertjéből szedtünk festőbuzért, s azt szárítottuk, majd a gyökerét, melyből a pigment nyerhető, porrá őröltük. A sötét buzérport a receptek alapján a festést megelőző napon vízben erjesztettük, s ehhez timsót adva megkaptuk a festőlevet. Ezzel a festékekkel csak téglavöröses színre tudtuk a selymet festeni, nem pedig izzó vörösre. A buzér még alkalmas világos, illetve égő narancs szín festésére is. A törökvörös receptjét persze nekünk sem sikerült megfejtenünk, hiszen azt a keletiek féltve őrizték az európaiak nagy bánatára. Valószínű, hogy a buzér örleményhez különböző olajokat vagy azoknak keverékét használták lúggal elegyítve. Mi végül mesterséges színezékekkel helyettesítettük ezeket a titkos adalékokat.

